

บทที่ 2

เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

การวิจัยครั้งนี้เป็นการศึกษาหาความสัมพันธ์เชิงทำนาย (Correlational predictive research) โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาปัจจัยทำนายความรักใคร่ผูกพันระหว่างบิดากับทารก ได้แก่ ความคาดหวังเพศของทารก พื้นอารมณ์ของทารก การรับรู้ความสามารถของบิดาในการเลี้ยงดูทารก และความสัมพันธ์ของกลุ่มสมรส ซึ่งผู้วิจัยได้ทบทวนวรรณกรรมจากเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องดังต่อไปนี้

1. การเจริญเติบโตและการพัฒนาการของทารก
2. แนวคิดและทฤษฎีความรักใคร่ผูกพัน
3. ปัจจัยที่เกี่ยวข้องกับความรักใคร่ผูกพันระหว่างบิดากับทารก

การเจริญเติบโตและการพัฒนาการของทารก

ทารกเป็นวัยพื้นฐานของมนุษย์ เป็นวัยที่มีความสำคัญต่อการพัฒนาการในวัยต่อไป เนื่องจากทารกมีการพัฒนาการที่เปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็ว ทั้งในด้านของร่างกาย จิตใจ เป็นช่วงวัยที่มีการปรับตัวต่อสิ่งแวดล้อมเป็นอย่างมาก (กนกวรรณ ฉันทมงคล, 2553)

วัยทารก (Infancy) หมายถึง เด็กที่มีอายุตั้งแต่ 1 ถึง 12 เดือน เป็นวัยที่มีการเจริญเติบโตและพัฒนาการรวดเร็วมากกว่าวัยอื่น เริ่มเรียนรู้เกี่ยวกับสิ่งแวดล้อมต่าง ๆ ซึ่งจะมีอิทธิพลต่อการเจริญเติบโตและการพัฒนาการของเด็ก (พัชร วรกิจพูนผล, 2555)

ส่วน World Health Organization (2012) ได้ให้ความหมายของไว้ว่าวัยทารก หมายถึง ช่วงอายุตั้งแต่แรกเกิด จนกระทั่งอายุ 1 ปี

สรุปทารกหมายถึง ช่วงวัยที่มีอายุตั้งแต่แรกเกิด ถึงอายุ 1 ปี เป็นวัยที่มีความสำคัญในการเป็นพื้นฐานของวัยต่อไป และเป็นช่วงวัยที่มีการปรับตัวต่อสิ่งแวดล้อมเป็นอย่างมาก

พัฒนาการ (Development) เป็นกระบวนการเปลี่ยนแปลงทางหน้าที่และทักษะ ตลอดจนการปรับตัวให้เข้ากับสภาพแวดล้อม (Adaptation) ซึ่งในวัยทารกการปรับตัวด้านพฤติกรรมของทารกเป็นตัวชี้วัดความสามารถของประสาทการรับรู้ การปรับตัวนี้จะเกิดขึ้นตั้งแต่ช่วงอายุ 6 – 8 ชั่วโมงแรกเกิด (กนกวรรณ ฉันทมงคล, 2553; พัทธ วรกิจพูนผล, 2555) และพัฒนาต่อเนื่องไปจนโตทารกจะมีพัฒนาการในด้านต่าง ๆ ดังนี้

1. พัฒนาการด้านร่างกาย การเปลี่ยนแปลงด้านร่างกายของวัยทารกจะมีการเปลี่ยนแปลงอย่างต่อเนื่อง ทั้งในด้านของน้ำหนักส่วนสูง และมีพัฒนาการของการใช้กล้ามเนื้อมัดใหญ่และมัดเล็ก เช่น ช่วงอายุ 3 เดือน ทารกจะมีรีเฟล็กซ์ ซึ่งเป็นการบอกถึงภาวะสมบูรณ์ของระบบประสาท พยายามหยิบฉวย หรือคว้าของ เป็นต้น เด็กมีพัฒนาการในเรื่องความจำ การเรียนรู้ ความสนใจ ซึ่งสิ่งเหล่านี้มีผลต่อการทำงานที่สมบูรณ์ด้านอื่น ๆ ของสมอง ซึ่งสามารถประเมินได้จาก พฤติกรรมที่เกิดขึ้น ได้แก่ การเคลื่อนไหว (Gross motor) โดยการใช้กล้ามเนื้อมัดใหญ่ในการเคลื่อนไหว การใช้มือและนิ้ว (Fine motor) คือการเคลื่อนไหวของกล้ามเนื้อมัดเล็ก พฤติกรรมด้านภาษา (Language) ได้แก่ การสื่อความหมาย และการใช้ภาษา และพฤติกรรมด้านสังคม ได้แก่ การตอบสนองต่อสิ่งแวดล้อมและบุคคลอื่น (กรมสุขภาพจิต กระทรวงสาธารณสุข, 2548; พัชรวิจิตรกุล, 2555)

2. พัฒนาการทางสังคมพัฒนาตัวเองและผู้อื่น (Representative of self and other) ในวัยนี้เด็กจะเรียนรู้การมีสัมพันธภาพกับผู้อื่น และเรียนรู้เกี่ยวกับการพัฒนาความคิดเกี่ยวกับตนเอง เมื่อทารกเติบโตขึ้น การตอบสนองต่อคนอื่นจะมีพัฒนาการตามลำดับ การตอบสนองทางสังคมที่แสดงให้เห็นครั้งแรก คือ การยิ้ม เมื่อเห็นใบหน้าของบุคคลอื่น ใบหน้าที่เด็กยิ้มด้วยครั้งแรกนั้นถึงจะเป็นใบหน้าที่ยิ้ม ลักษณะการยิ้มให้กับทุกคนนี้จะปรากฏระหว่างอายุ 2 - 6 เดือน หลังจากอายุ 6 เดือน การยิ้มกับคนแปลกหน้าจะหายไปจะหมดสิ้น โดยทารกจะยิ้มกับใบหน้าที่คุ้นเคยเท่านั้น

3. พัฒนาการด้านอารมณ์ ด้านการควบคุมอารมณ์ ความรู้สึก (Affect regulation) เป็นการทำงานของสมองส่วน Lymbic system เด็กวัยนี้ จะเรียนรู้เรื่องรูปแบบของความรักความผูกพัน (Attachment style) ซึ่งจะกลายมาเป็นส่วนหนึ่งของบุคลิกภาพของเด็ก และเป็นแนวทางให้เด็กเข้าใจเรื่องการมีสัมพันธภาพกับผู้อื่น สมองส่วนหน้าซีกขวา (Right frontal brain) และสมองส่วน Lymbic system เป็นส่วนที่ทำหน้าที่เกี่ยวกับการเรียนรู้ด้านการมีปฏิสัมพันธ์ทางสังคม โดยการทำงานของวงจรสารเคมีในสมอง ซึ่งจะทำให้เด็กเข้าใจการสื่อสารด้านอารมณ์กับผู้อื่น และวงจรการทำงานของสารเคมีในสมองนี้ จะมีการพัฒนาเมื่อพ่อแม่มีปฏิสัมพันธ์กับลูก เด็กเรียนรู้ที่จะใกล้ชิดกับผู้อื่น เด็กต้องการสัมพันธภาพเชิงบวกเพื่อพัฒนาตนเองไปสู่การไว้วางใจผู้อื่น (Trust) ถ้าเด็กวัยนี้ไม่สามารถเรียนรู้ ที่จะสร้างความไว้วางใจผู้อื่น จะก่อให้เกิดผลเสียต่อเด็กในระยะยาว เด็กเกิดมาพร้อมด้วยเซลล์สมองจำนวนมากมาย แต่สมองจะเจริญเติบโตได้และทำงานได้ดีก็ต่อเมื่อ มีการพัฒนาของการเชื่อมต่อระหว่างเซลล์สมองและวงจรปฏิกิริยาของสารเคมีในสมอง

การพัฒนาเซลล์สมอง จะเริ่มทำงานต่อเมื่อได้รับการกระตุ้น แต่ต้องเป็นการกระตุ้นที่ถูกต้อง และกระตุ้นในช่วงเวลาที่เหมาะสมเท่านั้น การพัฒนารูปแบบการสร้างความรักความผูกพัน

ในเด็ก (Attachment style) ต้องได้รับการส่งเสริม และพัฒนาความรักความผูกพันตั้งแต่ในช่วง 3 ปีแรกของชีวิต สมองจึงจะพัฒนาได้อย่างปกติ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง สมองต้องเรียนรู้เข้าใจเกี่ยวกับปฏิสัมพันธ์ทางอารมณ์ ถ้าเด็กถูกทอดทิ้ง หรือไม่ได้รับความรัก ไม่ได้รับการเอาใจใส่ในช่วง 3 ปีแรกของชีวิต และแม้ว่าเขาจะได้รับสิ่งเหล่านี้ในช่วงเวลาหลังจากนั้นก็ตาม ก็จะช้าเกินไปสำหรับการพัฒนางจรปกติต่าง ๆ ภายในสมอง เราจึงเรียกช่วงเวลานี้ว่าเป็นช่วงเวลาสำคัญต่อการพัฒนาการทางสมองของเด็ก (Critical period) (กรมสุขภาพจิต กระทรวงสาธารณสุข, 2548)

แนวคิดและทฤษฎีความรักใคร่ผูกพัน

ความหมายของความรักใคร่ผูกพัน

ความรักใคร่ผูกพัน หมายถึง เป็นสายใยความผูกพันที่บิดามารดาหรือผู้เลี้ยงดูมีต่อบุตร เป็นสิ่งสำคัญที่มีอิทธิพลต่อการเจริญเติบโตของทารก ทั้งในด้านของร่างกาย จิตใจ อารมณ์ สังคม ที่จะพัฒนาไปในวัยต่อ ๆ ไป ทำให้เด็กรู้สึกมั่นคงปลอดภัย (Benoit, 2004)

ความรักใคร่ผูกพัน หมายถึง ความรักใคร่ผูกพันระหว่างบิดามารดาหรือผู้เลี้ยงดูและบุตร เป็นกระบวนการที่เกิดจากหลายปัจจัยที่สลับซับซ้อน เป็นความรู้สึกทางด้านของอารมณ์ (Gilbert & Harmon, 1986)

ความรักใคร่ผูกพันระหว่างระหว่างบิดากับทารก เป็นปฏิสัมพันธ์ที่เกิดขึ้นเมื่อบิดาได้เห็นหรือสัมผัสทารกตั้งแต่ครั้งแรก และจะมีเพิ่มขึ้นเรื่อย ๆ เมื่อบิดาได้มีส่วนในการเลี้ยงดูทารก เป็นความรู้สึกอันหนึ่งอันเดียวกันระหว่างบุคคลสองคนที่มีความเฉพาะเจาะจง มีความสำคัญ โดยเฉพาะในช่วงปีแรก ซึ่งประกอบไปด้วย การสัมผัส การมองสบตา การได้ยิน การเคลื่อนไหวตามจังหวะ และการได้กลิ่น การให้เวลา และการให้ความอบอุ่น (Klaus & Kennell, 1982)

สรุปได้ว่าความรักใคร่ผูกพันระหว่างบิดาและทารก หมายถึง ความรู้สึกทางด้านอารมณ์ ที่ก่อให้เกิดปฏิสัมพันธ์ เป็นสายใย สานสัมพันธ์ทางอารมณ์ระหว่างบิดาและทารก

แนวคิดและทฤษฎีเกี่ยวกับความรักใคร่ผูกพัน

ความรักใคร่ผูกพันระหว่างบิดากับทารก เป็นความรู้สึกผูกพันที่บิดามีต่อบุตร ทำให้บิดามีการแสดงออกของพฤติกรรมถึงการมีปฏิสัมพันธ์กับบุตร และจะเพิ่มความรู้สึกผูกพันมากขึ้นเรื่อย ๆ เมื่อบิดาได้ใกล้ชิด ได้สัมผัสบุตร ซึ่งมีผู้กล่าวถึงดังนี้

Greenberg and Morris (1974) ได้กล่าวเกี่ยวกับความรักใคร่ผูกพันระหว่างบิดากับทารก โดยเน้นไปที่ปัจจัยที่มีผลต่อความรู้สึกผูกพันของบิดาที่มีต่อทารกประกอบไปด้วย สิ่งต่าง ๆ ต่อไปนี้

1. การรับรู้หน้าตาและร่างกายของทารก (Visual awareness manifested) บิดาสามารถรับรู้หน้าตาและร่างกายของทารกได้ด้วยการสัมผัส การมองเห็น การมองเห็นเป็นจุดเริ่มต้นที่สำคัญของการพัฒนาสัมพันธภาพ บิดาที่เห็นบุตรครั้งแรกจะมีการสำรวจร่างกายของบุตร เพื่อเปรียบเทียบกับความคาดหวังที่ได้มีจินตนาการเอาไว้ หรือหาส่วนที่คล้ายกับบิดาหรือมารดา จากการศึกษาของ นงคราญ ศรีสง่า และคณะ (2553) พบว่าครั้งแรกที่บิดาเห็นทารก บิดาจะมีการจ้องมอง และสบตากับทารก ด้วยสีหน้าที่มีความสุข ความรักใคร่ผูกพันระหว่างบิดาและทารกเกิดขึ้นอย่างรวดเร็วตั้งแต่บิดาได้เห็นทารกครั้งแรก

2. ความสนใจและความผูกพันต่อกัน (Distal contact manifested) บิดาจะมีความสนใจในตัวบุตร มีความผูกพัน โดยจะมีการแสดงพฤติกรรมถึงความผูกพันที่มีต่อบุตรดังนี้

2.1 การจ้องหน้าและประสานตา (Enface position or eye to eye contact) เป็นพฤติกรรมที่มีต่อเนื่องมาจากการสำรวจร่างกายทารก การที่บิดาจ้องตาทารกจะเห็นการเคลื่อนไหวของลูกตาบุตร มีการประสานสายตากับบุตรทำให้บิดาเกิดความรู้สึกประทับใจ จากการศึกษาของ นงคราญ ศรีสง่า และคณะ (2553) พบว่าบิดาจะมีพฤติกรรมอ่อนโยน ยิ้ม เมื่อได้สบตาทารก และทารกเองก็มีอาการสงบ

2.2 การยิ้ม (Smiling) พฤติกรรมการยิ้มหรือการแสดงออกของสีหน้าที่พึงพอใจ บิดาจะยิ้มเมื่อมีการตอบสนองของปฏิกิริยาของบุตร

2.3 การสื่อสาร (Verbalization) เป็นพฤติกรรมที่แสดงออกถึงความผูกพัน และใส่ใจบุตร Moore (1983) กล่าวว่า การพูดคุยกับบุตร เป็นบทบาทหน้าที่หนึ่งของบิดา ในการส่งเสริมพัฒนาการของบุตร จากการศึกษาพบว่า บิดาจะมีการพูดคุย หยอกล้อกับบุตรตั้งแต่ได้สัมผัสทารกครั้งแรก (รัชนิ แสงสว่าง และคณะ, 2553)

3. การสัมผัส โอบอุ้มทารก (Tactile awareness manifested)

การสัมผัส และการโอบอุ้มทารก เป็นสิ่งสำคัญมากในการสร้างสัมพันธภาพ เนื่องจากทำให้บิดามีความพึงพอใจ จากการศึกษาพบว่า การได้สัมผัสทารก โอบอุ้มทารก ทำให้บิดารู้สึกมีคุณค่าจะมีความมั่นใจการดูแลบุตร (Birgitta et al., 2008) และการที่บิดาได้รับรู้ปฏิกิริยาการตอบสนองของบุตร และการดูแลบุตรในระยะแรกหลังคลอด ทำให้บิดามีบุคลิกที่สุภาพ อ่อนโยน และตอบสนองความต้องการของบุตรได้ (Erlandsson, Christensson, & Fagerberg, 2008)

4. การยอมรับการเป็นบุคคลของทารก (Awareness of the infant's individuality manifested) บิดาจะเกิดความเข้าใจและยอมรับในตัวบุตรมากขึ้น ว่าบุตรมีลักษณะที่แตกต่างหรือเหมือนกับเด็กทั่วไปอย่างไร หลังจากที่บิดาได้มีการสัมผัส สบตากับบุตร (Klaus & Kennell, 1982)

5. การยอมรับตนเองมากยิ่งขึ้น (An increased sense of personal esteem) การยอมรับตนเองเป็นปัจจัยของความสามารถและคุณสมบัติพื้นฐานของบิดา เป็นความรู้สึกมีคุณค่าในตนเอง ตัวเองมีความสามารถ มีความสำคัญ ประสบความสำเร็จในชีวิต (Greenberg & Morris, 1974)

ทฤษฎีความรักใคร่ผูกพันของ Klaus and Kennell (1982)

Klaus and Kennell (1982) สนใจเกี่ยวกับเรื่องของความรักใคร่ผูกพันระหว่างบิดามารดา หรือผู้เลี้ยงดูกับทารกตามแนวคิดของ Bowlby (1969) แต่ Klaus and Kennell (1982) เชื่อว่าความรักใคร่ผูกพันระหว่างผู้เลี้ยงดูกับทารกเริ่มตั้งแต่การวางแผนการตั้งครรภ์ และได้สร้างทฤษฎีความรักใคร่ผูกพัน (Theory of bonding) โดยเน้นช่วงเวลาสั้น ๆ หลังคลอดเรียกว่า “Sensitive period” ซึ่งเชื่อว่าการมีการสัมผัสใกล้ชิดระหว่างมารดาและทารกในช่วงหลังคลอดทันที จะมีความสำคัญต่อความรักใคร่ผูกพันที่จะเกิดขึ้นในระยะต่อ ๆ ไป (Klaus & Kennell, 1976) ความรักใคร่ผูกพันระหว่างบิดามารดาหรือผู้เลี้ยงดูกับทารกจะมีความก้าวหน้าเพิ่มขึ้นเรื่อย ๆ ถ้าผู้เลี้ยงดูทารกมีปฏิสัมพันธ์ซึ่งกันและกัน

Klaus and Kennell (1982) กล่าวว่า พฤติกรรมความรักใคร่ผูกพันได้แก่

1. การสัมผัส (Touch) เป็นพฤติกรรมที่สำคัญที่สุดในการสร้างสัมพันธภาพระหว่างบิดาและบุตร ความสนใจของบิดาในการสัมผัสทารก โดยเริ่มจากการใช้นิ้วสัมผัสแขนขา หลังจากนั้นจะมีการบีบนวดเบา ๆ แล้วจึงใช้ฝ่ามือสัมผัสตามตัว ทารกก็จะมีการจับมือกับบิดา ทำให้บิดามีความพึงพอใจต่อกัน รับรู้ถึงความอบอุ่นต่อกันและกัน

2. การมองสบตา (Eye-to-eye contact) การใช้สายตาเป็นสิ่งสำคัญในการสร้างความรักใคร่ผูกพันระหว่างบิดากับทารก โดยดวงตาของบุตรและบิดาประสานกัน เป็นสื่อที่มีผลอย่างมากในการพัฒนาสัมพันธภาพกับผู้อื่น บิดาสนใจในการมองบุตรอย่างมาก บิดาจะมีการพูดคุยเพื่อกระตุ้นให้บุตรลืมตา เพื่อจะได้เห็นตาของบุตร

3. การได้ยิน (Voice) การตอบสนองการได้ยินทันทีที่ทารกเกิด บิดาต้องการได้ยินเสียงร้องของบุตร เพื่อยืนยันว่าบุตรมีความแข็งแรง ในขณะที่ทารกเองก็มีการตอบสนองต่อเสียงที่สูงได้ดีกว่าเสียงต่ำ ดังนั้นบิดาก็จะมีการพูดคุยด้วยเสียงที่สูงกว่าปกติ เพื่อกระตุ้นให้บุตรตอบสนองและหันตามเสียง

4. การเคลื่อนไหวตามจังหวะ (Entrainment) บุตรจะมีการเคลื่อนไหวส่วนต่าง ๆ ของร่างกาย และจะมีการเคลื่อนไหวเป็นจังหวะตามเสียงพูดของบิดาหรือผู้เลี้ยงดู ซึ่งจะเป็นการสร้างสัมพันธภาพระหว่างบิดาและบุตรมากขึ้น โดยเฉพาะในช่วงแรกเกิด ซึ่งบุตรอยู่ในระยะตื่นตัวพร้อมที่จะตอบสนองต่อพฤติกรรมต่าง ๆ ของผู้เลี้ยงดู

5. การได้กลิ่น (Odor) การได้กลิ่นเป็นสิ่งสำคัญในการสร้างความรักใคร่ผูกพัน บิดาหรือผู้เลี้ยงดูจะจำกลิ่นตัวของเด็กได้

6. ความอบอุ่นของร่างกาย บิดาและทารกจะมีความพึงพอใจต่อความอบอุ่นของกันและกัน และจากการศึกษาพบว่า การให้ทารกเกิดก่อนกำหนดได้รับการดูแลแบบแคงการในหออภิบาลทารกแรกเกิด ส่งผลให้ค่าเฉลี่ยคะแนนความผูกพันสูงมีอาการและท่าทีที่สงบ (รัชนี แสงสว่าง และคณะ, 2553)

ความสำคัญของความรักใคร่ผูกพันระหว่างบิดากับทารก

ทารกเป็นวัยพื้นฐานของมนุษย์ เป็นวัยที่มีความสำคัญต่อพัฒนาการในวัยต่อไป เนื่องจากทารกมีพัฒนาการที่เปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็ว ทั้งในด้านของร่างกาย จิตใจ เป็นช่วงวัยที่มีการปรับตัวต่อสิ่งแวดล้อมเป็นอย่างมาก (กนกวรรณ ฉันทะนวมงคล, 2553) เป็นวัยที่พึ่งพาผู้อื่นให้ตอบสนองความต้องการของตน ดังนั้นผู้ที่ตอบสนองความต้องการของทารกได้ดีที่สุด คือ บิดามารดา ซึ่งการเลี้ยงดูที่ได้รับทั้งความรัก ความอบอุ่น ทั้งด้านร่างกาย จิตใจ อารมณ์ที่เหมาะสม ทารกจะมีการเปลี่ยนแปลงทั้งด้านร่างกาย จิตใจ อารมณ์ เนื่องจากตั้งแต่แรกเกิดเด็กมีพัฒนาการทางสมองที่สำคัญ (กรมสุขภาพจิต กระทรวงสาธารณสุข, 2548) โดยเฉพาะด้านของความรักความผูกพัน เด็กวัยนี้จะเรียนรู้เรื่องรูปแบบของความรักความผูกพัน ซึ่งจะกลายมาเป็นส่วนหนึ่งของบุคลิกภาพของเด็ก และเป็นแนวทางให้เด็ก เข้าใจเรื่องการมีสัมพันธภาพกับผู้อื่น สมองส่วนหน้าซีกขวา (Right frontal brain) และสมองส่วน Lymbic system เป็นส่วนที่ทำหน้าที่เกี่ยวกับการเรียนรู้ด้านการมีปฏิสัมพันธ์ทางสังคม โดยการทำงานของวงจรสารเคมีในสมอง ซึ่งจะทำให้เด็กเข้าใจการสื่อสารด้านอารมณ์กับผู้อื่น และวงจรการทำงานของสารเคมีในสมองนี้ จะมีการพัฒนาเมื่อ บิดามารดาหรือผู้เลี้ยงดูมีปฏิสัมพันธ์กับบุตร

การพัฒนาเซลล์สมองจะเริ่มทำงานต่อเมื่อได้รับการกระตุ้น แต่ต้องเป็นการกระตุ้นที่ถูกต้องและกระตุ้นในช่วงเวลาที่เหมาะสมเท่านั้น การพัฒนารูปแบบการสร้างความรักความผูกพันในเด็ก (Attachment style) ต้องได้รับการส่งเสริม และพัฒนาความรักความผูกพันตั้งแต่ในช่วง 3 ปีแรกของชีวิต สมองจึงจะพัฒนาได้อย่างปกติ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง สมองต้องเรียนรู้เข้าใจเกี่ยวกับปฏิสัมพันธ์ทางอารมณ์ ถ้าเด็กถูกทอดทิ้ง หรือไม่ได้รับความรัก ไม่ได้รับการเอาใจใส่ในช่วง 3 ปีแรกของชีวิต และแม้ว่าเขาจะได้รับสิ่งเหล่านี้ในช่วงเวลาหลังจากนั้นก็ตาม ก็จะช้าเกินไปสำหรับการพัฒนาวงจรปกติต่าง ๆ ภายในสมอง เราจึงเรียกช่วงเวลานี้ว่าเป็นช่วงเวลาสำคัญต่อพัฒนาการทางสมองของเด็ก (Critical period) (กรมสุขภาพจิต กระทรวงสาธารณสุข, 2548)

ในระยะหลังคลอดเป็นช่วงเวลาที่สำคัญที่สุดต่อการสร้างความรักใคร่ผูกพันระหว่างบิดาและทารก ทำให้บิดารู้สึกเป็นเจ้าของบุตร (Engrossment) การเลี้ยงดูบุตรของบิดาส่งผลให้เกิดความ

ผูกพันแน่นแฟ้นระหว่างบิดาและบุตร (Goodman, 2005) ทารกที่ได้รับการรักความอบอุ่นตั้งแต่แรกเกิดนั้นจะมีการเปลี่ยนแปลงทั้งด้านของร่างกายและพฤติกรรม จากการศึกษาพบว่า ทารกแรกคลอดที่ได้รับการกอดสัมผัสจากบิดาจะมีอุณหภูมิของร่างกายมากกว่า และทารกจะมีลักษณะที่สงบหรือนอนหลับ ส่วนบิดาเองก็มีการแสดงออกด้วยการสบตา ยิ้ม โยกตัว หรือตบกันทารกเบา ๆ ทำให้เกิดสัมพันธภาพที่ดีระหว่างบิดาและทารก (นงคราญ ศรีสง่า และคณะ, 2553) และปฏิกริยาความรักใคร่ผูกพันของทารกจะเพิ่มขึ้น เมื่อบิดามีการจ้องมองทารก ได้อุ้มทารก ได้สัมผัสทารกโดยไม่ใส่เสื้อผ้า (รัชณี แสงสว่าง และคณะ, 2553) การส่งเสริมด้านพฤติกรรมการเล่นดูบุตรวัยทารกและความรักใคร่ผูกพันระหว่างบิดาและทารกนั้น อาจช่วยให้ลดปัญหาการทอดทิ้งทารก และการทารุณกรรมทารกรายในครอบครัวต่อไปได้

ปัจจัยที่เกี่ยวข้องกับความรักใคร่ผูกพันระหว่างบิดากับทารก

ความรักใคร่ผูกพันเป็นสายใยความผูกพัน ที่บิดามารดามีต่อบุตร โดยจุดเริ่มต้นเกิดขึ้นระหว่างบิดาและบุตร และพัฒนาต่อไปยังบุคคลอื่น โดยเฉพาะบุคคลที่มีความใกล้ชิด ซึ่งความรักใคร่ผูกพันที่มั่นคงส่งผลต่อการเจริญเติบโตของทารก ทั้งในด้านร่างกาย อารมณ์ จิตใจ และสังคม โดยเฉพาะในช่วง 3 ปีแรก ที่เด็กจะเรียนรู้เกี่ยวกับการพัฒนาความรักความผูกพัน ซึ่งเป็นช่วงสำคัญต่อการพัฒนาการสมองของเด็ก ทั้งนี้จากการทบทวนวรรณกรรมพบว่า ปัจจัยที่เกี่ยวข้องกับความรักใคร่ผูกพันระหว่างบิดากับทารก ได้แก่ ปัจจัยทางด้านทารก ปัจจัยทางด้านบิดา และปัจจัยทางด้านสิ่งแวดล้อม สังคมและวัฒนธรรม ดังนี้

ปัจจัยทางด้านทารก ได้แก่ สุขภาพของทารก พื้นอารมณ์ของทารก และ เพศทารก โดยสุขภาพของทารก พบว่า เด็กที่มีสุขภาพดี ไม่มีความเจ็บป่วย ทำให้บิดาส่งความรักใคร่ผูกพันกับทารกได้ง่ายขึ้น เนื่องจากเด็กที่มีภาวะเจ็บป่วย บิดาจะมีความกังวล เครียด และเด็กมักถูกแยกออกจากบิดามารดา (สุภาณี ไกรกุล และคณะ, 2552; Klaus & Kennell, 1982) พื้นอารมณ์ของทารก พบว่าเด็กที่มีพื้นอารมณ์เป็นเด็กเลี้ยงง่าย อารมณ์ดี จะสร้างความรักใคร่ผูกพันกับบิดาได้ง่ายกว่า ดังเช่นการศึกษาของ สุภาณี ไกรกุล และคณะ (2552) ที่ทำการศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างความเครียดของบิดามารดากับสัมพันธภาพระหว่างบิดามารดาและบุตรป่วย ในกลุ่มตัวอย่างที่เป็นเด็กป่วย อายุแรกเกิด ถึง 15 ปี และพบว่า เด็กที่มีพื้นอารมณ์เป็นเด็กเลี้ยงยาก ทำให้สัมพันธภาพระหว่างบิดากับบุตรลดลง และการศึกษาของ Lengue, West, and Sandler (1998) ที่พบว่าเด็กที่มีพื้นอารมณ์เป็นเด็กเลี้ยงยาก ส่งผลให้เกิดปัญหาการสื่อสารทางด้านสังคม เกิดความยากลำบากในการสร้างความรักใคร่ผูกพัน ส่วนปัจจัยด้านเพศของบุตรนั้น จากการศึกษาของ Colin and Low (1991) พบว่าบิดาชาวอินเดียจะให้ความใกล้ชิดกับบุตรเพศชายมากกว่าเพศหญิง หรืออาจปล่อยปละละเลย

บุตร แต่ในสังคมไทย บุตรเพศหญิง หรือเพศชาย มีความสำคัญต่อบิดาเท่ากัน ทั้งในเรื่องการประกอบอาชีพ การศึกษา การเลี้ยงดูบิดามารดา เป็นต้น (อภิวันท์ อดุลยพิเชษฐ์, 2544; สถาบันวิจัยบทบาทหญิงชายและพัฒนา, 2556)

ปัจจัยทางด้านบิดา ได้แก่อาชีพบิดา ประสบการณ์ในการดูแลบุตร ระดับเศรษฐกิจของครอบครัว อายุ การรับรู้ความสามารถของตนเองในการดูแลบุตร ความคาดหวังเพศของบุตร และสัมพันธภาพระหว่างบิดาและมารดา โดยพบว่า บิดาที่มีประสบการณ์ในการเลี้ยงบุตรน้อย ขาดทักษะ จะมีสร้างความรักใคร่ผูกพันช้ากว่าบิดาที่เคยมีประสบการณ์การเลี้ยงดูบุตรมาก่อน และพบว่าบิดาที่มีระดับเศรษฐกิจของครอบครัวต่ำกว่าจะสร้างความรักใคร่ผูกพันกับบุตรน้อยกว่าครอบครัวที่มีเศรษฐกิจดี (Guzzo, 2011) ส่วนอายุของบิดา พบว่าบิดาที่มีอายุน้อย หรือบิดาวัยรุ่น จะมีความรักใคร่ผูกพันกับบุตรน้อยกว่าและช้ากว่าบิดาที่เป็นวัยผู้ใหญ่ (Ngu & Florsheim, 2011) เกี่ยวกับการรับรู้ความสามารถของบิดา พบว่าบิดาที่ขาดความมั่นใจ ขาดความเชื่อมั่นในตนเองในการเลี้ยงดูบุตร จะทำให้การสร้างความรักใคร่ผูกพันได้น้อย ส่วนความคาดหวังเพศของบุตร จากการศึกษาของ ศรีวรรณ ทาวงศ์มา และรุ่งรัชมิ ศรีวงศ์พันธ์ (2549). พบว่าในช่วงเด็กอายุต่ำกว่า 1 ปี มารดามีความคาดหวังบุตรเพศชายสูงกว่าเพศหญิง แต่กลับพบว่าเมื่อเจริญเติบโตขึ้น จะให้ความใกล้ชิดสนิทสนมกับบุตรเพศหญิงมากกว่าเด็กเพศชาย และ ปัจจัยสัมพันธภาพระหว่างบิดากับมารดา พบว่าบิดามารดาที่มีสัมพันธภาพต่อกันดี ช่วยเหลือ และให้คำปรึกษาซึ่งกันและกัน ส่งผลให้ความรักใคร่ผูกพันต่อบุตรดีไปด้วย ดังเช่นการศึกษาของ นวพร มามาก และคณะ (2550) พบว่าการที่สามีภรรยาที่มีสัมพันธภาพต่อกันดี แสดงความรักต่อกัน ช่วยเหลือซึ่งกันและกัน ส่งผลให้มีความรักใคร่ผูกพันต่อบุตรด้วยเช่นกัน

ปัจจัยทางด้านสิ่งแวดล้อม สังคมและวัฒนธรรม ได้แก่ การสนับสนุนทางสังคม พบว่าบิดาที่ได้รับการสนับสนุนทางสังคม การมีส่วนร่วมของครอบครัว ให้ความช่วยเหลือ และให้ข้อมูลต่าง ๆ เกี่ยวกับการเลี้ยงดูบุตร ทำให้บิดาสามารถเผชิญกับปัญหาต่าง ๆ ลดภาวะเครียด หรือความวิตกกังวล และส่งผลให้บิดามีความใกล้ชิดกับบุตร รักใคร่ผูกพันกับบุตร และความผูกพันในครอบครัวเพิ่มมากขึ้น (Jivanjee, Friesen, Kruzich, Robinson, & Pullman, 2002) การออกนโยบายของรัฐบาลบางประเทศ เช่นประเทศสวีเดนได้ออกนโยบายให้มีการส่งเสริมให้บิดาได้มีส่วนเลี้ยงดูทารก เพื่อลดค่าใช้จ่าย และเกิดความใกล้ชิด ความผูกพันระหว่างบิดากับทารก และเกิดสัมพันธภาพที่ดีในครอบครัว (Well & Sarkadi, 2012)

จากการศึกษาที่ผ่านมาพบว่า ปัจจัยที่มีผลต่อความรักใคร่ผูกพันระหว่างบิดากับทารกนั้น เกิดจากหลายปัจจัย แต่ผู้วิจัยสนใจศึกษาตัวแปร 4 ตัว คือ พื้นอารมณ์ของทารก ความคาดหวังเพศของทารก การรับรู้ความสามารถของบิดาในการเลี้ยงดูทารก และความสัมพันธ์คู่สมรส ทั้งนี้เพราะ

พื้นอารมณ์ของทารก เป็นตัวแปรที่ส่งผลโดยตรงต่อความรักใคร่ผูกพันระหว่างบิดากับทารก (Klaus & Kennell, 1982) และการศึกษาที่ผ่านมาในประเทศไทยเป็นการศึกษาในเด็กป่วย ช่วงอายุแรกเกิด ถึง 15 ปี (สุภาณี ไกรกุล และคณะ, 2552) ยังศึกษาน้อยในช่วงเด็กทารกแรกเกิด ถึง 1 ปี ส่วนตัวแปรความคาดหวังเพศของบุตรนั้น มีศึกษาน้อยส่วนใหญ่ เป็นการศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างเพศของบุตรกับความรักใคร่ผูกพันระหว่างบิดากับทารก และมีการศึกษาความคาดหวังเพศของทารกในมารดา (ศรีวรรณ ทาวงศ์มา และรุ่งรัศมี ศรีวงศ์พันธ์, 2549; Cook, 2000). ตัวแปรการรับรู้ความสามารถของบิดาในการเลี้ยงดูทารก และความสัมพันธ์คู่สมรสนั้น ส่วนใหญ่มีผู้ศึกษาในช่วงระยะสั้น ๆ หลังคลอด ประมาณ 6 สัปดาห์ (รัชนิ แสงสว่าง และคณะ, 2553; Birgitta et al., 2008) ยังมีการศึกษาในเด็กแรกเกิดถึงอายุ 1 ปี มีจำนวนน้อย ดังนั้นผู้วิจัยจึงเลือกศึกษาตัวแปร 4 ตัว ดังรายละเอียดดังนี้

ความคาดหวัง เพศของทารก แต่ละสังคมจะให้คุณค่าแก่เพศของเด็กแตกต่างกัน ขึ้นอยู่กับบรรทัดฐานแต่ละสังคมเช่น ประเทศจีนและเกาหลี จะให้ความสำคัญกับบุตรชายมากกว่าบุตรสาว เนื่องจากเชื่อว่าบุตรชายช่วยสืบทอดสกุล เป็นผู้นำของครอบครัว ทำให้บิดามีความใกล้ชิดกับบุตรชายมากกว่าบุตรสาว ทำให้สัมพันธ์ภพระหว่างบุตรชายเกิดขึ้นง่ายกว่าบุตรสาว ซึ่งจากการศึกษาของ Gellatly (2009) พบว่า บิดาที่มีสมาชิกในครอบครัวส่วนใหญ่เป็นผู้หญิง ต้องการมีบุตรหญิงมากกว่าบุตรชาย ในขณะที่บิดาที่มีสมาชิกในครอบครัวส่วนใหญ่เป็นผู้ชาย ต้องการมีบุตรชายมากกว่าบุตรหญิง ซึ่งหากบิดาได้บุตรไม่ตรงกับเพศที่ต้องการ บิดาอาจ ปฏิเสธบุตรได้ โดยเมื่อเด็กอายุขวบปีแรก เด็กจะรู้สึกมีความผูกพันต่อบิดามารดามากกว่าผู้ดูแลหรือบุคคลอื่นที่ไม่คุ้นเคย (Cook, 2000)

ตามธรรมชาติบุตรเพศหญิงจะสนิทกับบิดามากในช่วง 3-6 ปีแรกของชีวิต โดยเด็กเพศหญิงจะใกล้ชิดกับบิดาโดยธรรมชาติ เช่นเดียวกับเด็กเพศชายชายก็จะไปสนิทกับมารดา แต่เมื่อเขาเริ่มเข้าอนุบาลเด็กก็จะเริ่มเรียนรู้ว่าเขาเป็นเพศใด และก็จะเริ่มถ่ายทอดแบบอย่างจากเพศเดียวกัน นั่นคือเด็กเพศหญิงก็จะเริ่มเปลี่ยนจากสนิทกับบิดาก็มาเป็นมารดา ส่วนเด็กเพศชายก็จะกลับไปสนิทกับบิดาแทนเพื่อจะถ่ายทอดแบบอย่าง ส่งผลให้เด็กมีเอกลักษณ์ทางเพศถูกต้อง พฤติกรรมทางเพศ บทบาททางเพศเหมาะสม (พนม เกตุมาน, 2553) บิดาที่เข้าใจธรรมชาติของเพศเด็กที่แตกต่างกัน ทำให้บิดามีความสนิทสนมกับบุตรมากขึ้น

พื้นอารมณ์ทารก เด็กแต่ละคนจะเกิดมาพร้อมกับรูปแบบและพฤติกรรมที่มีลักษณะเฉพาะในการตอบสนองต่อบุคคลหรือสิ่งแวดล้อมที่ได้รับการกำหนดมาแล้วตั้งแต่กำเนิด ซึ่งรูปแบบของพฤติกรรมที่เด็กตอบสนองออกมาเรียกว่า พื้นฐานอารมณ์ (Temperament) (ยูวดี ทัดตินาพานิช, 2539)

พื้นอารมณ์ หมายถึง รูปแบบของการตอบสนองต่อสิ่งแวดล้อมที่มีการแสดงออกทางพฤติกรรมอย่างเป็นอิสระ เป็นการอธิบายจังหวะและความสม่ำเสมอในการทำงานของร่างกาย ระดับการเคลื่อนไหว ความสามารถในการปรับตัว อารมณ์ ความรุนแรงในการแสดงออกทางอารมณ์ และการตอบสนองต่อสิ่งเร้าในลักษณะการเข้าหาหรือถอยหนี ซึ่งอาจได้รับอิทธิพลของปัจจัยและสถานการณ์บางอย่างที่เกิดขึ้นภายหลัง (Thomas & Chess, 1977)

พื้นอารมณ์ หมายถึง ลักษณะเฉพาะของบุคลิกภาพที่ปรากฏในระยะเริ่มแรกของชีวิตที่ได้รับการถ่ายทอดทางพันธุกรรม มีความแตกต่างกันในแต่ละบุคคล (Buss & Plomin, 1984) พื้นฐานทางอารมณ์เป็นลักษณะเฉพาะของบุคลิกภาพ รูปแบบพฤติกรรมที่ตอบสนองต่อสิ่งแวดล้อม ซึ่งอาจจะถูกถ่ายทอดทางพันธุกรรม หรือปัจจัยแวดล้อมอื่น ๆ มีความแตกต่างกันในแต่ละบุคคล

สรุปได้ว่า พื้นอารมณ์เป็นลักษณะบุคลิกภาพของบุคคล ซึ่งมีความแตกต่างกัน เป็นรูปแบบของพฤติกรรมในการตอบสนองต่อสิ่งแวดล้อม

จากการศึกษาของ Thomas et al. (1970) ทำการศึกษาเกี่ยวกับพื้นฐานทางอารมณ์และการแสดงออกของพฤติกรรมในเด็กวัยทารก โดยได้แบ่งองค์ประกอบ พื้นฐานทางอารมณ์ออกเป็น 9 ด้าน ดังนี้

1. ระดับการเคลื่อนไหว (Activity level) หมายถึง ความบ่อยหรือความเร็วในการเคลื่อนไหวของร่างกาย ขณะที่เด็กกำลังทำกิจกรรมต่างๆ เช่น อาบน้ำ เปลี่ยนเสื้อผ้า เล่น คลาน หยิบของ รวมทั้งสัดส่วนของกิจกรรมที่มีการเคลื่อนไหวมากหรือน้อยในแต่ละวัน เช่น การวิ่งเล่น เป็นต้น
2. ความสม่ำเสมอ (Rhythmicity or regularity) หมายถึง ความสม่ำเสมอในการทำหน้าที่ของร่างกาย เกี่ยวกับระยะเวลาของการนอน การตื่นนอน การหิว แบบแผนในการรับประทานอาหาร นม และการขับถ่าย
3. การเข้าใกล้หรือถอยหนี (Approach/ withdrawal) หมายถึง การตอบสนองของเด็กต่อสิ่งเร้าหรือสถานการณ์ใหม่ ๆ ว่ายอมรับโดยการเข้าหาหรือปฏิเสธโดยการถอยหนี สิ่งเร้าใหม่อาจเป็นอาหารชนิดใหม่ ของเล่นใหม่ หรือบุคคลแปลกหน้า การเข้าใกล้เป็นการตอบสนองในทางบวก โดยแสดงออกทางอารมณ์ด้วยการยิ้ม การเอื้อมมือหยิบของเล่น การขอมทานและกลืนอาหารชนิดใหม่ ในขณะที่การถอยหนีเป็นการตอบสนองในทางลบ และแสดงออกทางอารมณ์ด้วยการร้องไห้ งอแง มีการถอยหนี ผลักของเล่นใหม่ออกไป หรือพ้นอาหารออกมา

4. ความสามารถในการปรับตัว (Adaptability) หมายถึง ความง่ายในการปรับพฤติกรรมตามทิศทางที่ต้องการ เพื่อตอบสนองต่อสถานการณ์ใหม่ หรือสถานการณ์ที่เปลี่ยนแปลงไป เช่น เมื่อเปลี่ยนสถานที่นอนก็หลับได้

5. ระดับความรุนแรงของสิ่งเร้าที่ทำให้เกิดการตอบสนอง (Threshold of responsiveness) หมายถึง การตอบสนองของเด็กต่อสิ่งเร้า โดยวัดระดับความรุนแรงของการกระตุ้นที่ก่อให้เกิดพฤติกรรมตอบสนองของเด็กที่สามารถสังเกตเห็นได้ โดยคำนึงถึงพฤติกรรมที่เป็นปฏิกิริยาตอบสนองต่อสิ่งเร้าความรู้สึก วัตถุในสภาพแวดล้อมและการติดต่อทางสังคม เช่น พฤติกรรมตอบสนองของเด็ก ขณะถ่ายอุจจาระปัสสาวะรดผ้าอ้อม

6. ความรุนแรงของการตอบสนอง (Intensity of reaction) หมายถึงระดับความรุนแรงหรือพลังงานที่เด็กใช้ในการตอบสนองต่อสิ่งเร้า โดยไม่คำนึงถึงคุณภาพหรือทิศทางของการตอบสนองว่าจะเป็นคนบวกหรือลบ เช่น เมื่อเจอคนแปลกหน้าจะแสดงออกอย่างชัดเจนว่าชอบ (หัวเราะ) หรือไม่ชอบ (ร้องไห้)

7. ลักษณะอารมณ์ (Quality of mood) หมายถึงอารมณ์ที่เด็กแสดงออกถึงความพอใจ ร่าเริง สนุกสนาน กับความไม่พอใจ ร้องไห้ งอแง ไม่ร่าเริง

8. การหันเหความสนใจ (Distractability) หมายถึง ความยากง่ายต่อการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมที่เด็กกำลังทำอยู่ โดยสิ่งเร้าจากสภาพแวดล้อมภายนอก เช่น เมื่อร้องงอแงไม่ยอมให้เปลี่ยนเสื้อผ้า สามารถหลอกให้หยุดร้องได้ง่ายด้วยของเล่น เสียงเพลง

9. ระดับสมาธิ (Attention span and persistence) หมายถึง ระยะเวลาของการใจจดใจจ่อเป็นเวลานาน และไม่สนใจสิ่งอื่นเลย แต่บางคนสนใจต่อสิ่งใดสิ่งหนึ่ง และมุ่งกระทำเพียงระยะสั้นเท่านั้น เช่น หยิบของเล่นอย่างหนึ่งมาเล่น แต่เพียงไม่ถึงนาทีก็วางลง และมองหาของเล่นชิ้นใหม่ จากองค์ประกอบพื้นฐานอารมณ์ทั้ง 9 ด้าน Thomas et al. (1970) สามารถแบ่งเด็กออกได้เป็น 3 กลุ่ม ดังนี้

1. เด็กเลี้ยงง่าย (Easy child) ลักษณะพฤติกรรมของเด็กกลุ่มนี้ เช่น กิจกรรมประจำวันต่าง ๆ มีจังหวะและอัตราที่สม่ำเสมอ ตอบสนองต่อสิ่งเร้าใหม่ คนแปลกหน้าด้วยการเข้าใกล้ มีความสามารถในการปรับตัวต่อสถานการณ์ใหม่ หรือสถานการณ์ที่เปลี่ยนแปลงไปอย่างรวดเร็ว อารมณ์ดี เป็นมิตร มีความรุนแรงต่อการตอบสนองในระดับต่ำหรือปานกลาง เช่น เด็กกลุ่มนี้จะรับประทานอาหาร นอนตามเวลาสม่ำเสมอ ร่าเริง ปรับตัวเข้ากับคนแปลกหน้าได้อย่างรวดเร็ว เป็นต้น

2. เด็กเลี้ยงยาก (Difficult child) ลักษณะพฤติกรรมของเด็กกลุ่มนี้ เช่น กิจกรรมประจำวันต่าง ๆ มีจังหวะและอัตราไม่สม่ำเสมอ ตอบสนองต่อสิ่งเร้าใหม่ด้วยการถอยหนี ปรับตัวต่อ

สถานการณ์ใหม่ หรือสถานการณ์ที่เปลี่ยนแปลงไปได้ยาก อารมณ์ไม่ดี ไม่ร่าเริง ไม่เป็นมิตร ร้องไห้งอแงเป็นส่วนใหญ่ รับประทานอาหาร นอนไม่เป็นเวลา มักร้องไห้หรือหัวเราะเสียงดัง เมื่อไม่ได้ตั้งใจจะมีอารมณ์รุนแรง เป็นต้น

3. เด็กปรับตัวช้า (Slow to warm up child) หรือเด็กเข้าใจยาก ลักษณะพฤติกรรมของเด็กกลุ่มนี้ประกอบ ด้วยการทำงานของร่างกาย ที่มีอัตราไม่สม่ำเสมอครั้งกว่าเด็กเลี้ยงยากตอบสนองต่อสิ่งเร้าใหม่ด้วยการถอยหนี มีความสามารถในการปรับตัวต่อสถานการณ์ที่เผชิญใหม่ หรือ สถานการณ์ที่เปลี่ยนแปลงไปได้ช้า ลักษณะอารมณ์ไม่ค่อยดี มีความรุนแรงในการตอบสนองในระดับต่ำ ซึ่งเด็กกลุ่มนี้ จะแตกต่างจากเด็กกลุ่มเลี้ยงยาก ที่การตอบสนองของเด็กจะเป็นการถอยหนี หรือปฏิเสธต่อต้านอย่างเจียบ ๆ ค่อยเป็นค่อยไป

พื้นอารมณ์ของทารก ความเป็นเด็กเลี้ยงง่าย เลี้ยงยากของทารก มีความเกี่ยวข้องกับสัมพันธภาพระหว่างบิดากับทารก เนื่องจากพื้นฐานด้านอารมณ์ เป็นพื้นฐานอุปนิสัยของพฤติกรรมที่มนุษย์แสดงออกมา ซึ่งพฤติกรรมเหล่านี้ส่งผลต่อการตอบสนองของบิดามารดาหรือผู้เลี้ยงดูที่มีต่อเด็ก เช่น การนอน การขับถ่ายเป็นเวลา การยิ้มแย้มแจ่มใส การไม่ตื่นกลัวต่อคนแปลกหน้า หรือเด็กที่มีอารมณ์หงุดหงิดง่าย กิน นอน ขับถ่ายลำบาก ปรับตัวต่อสิ่งกระตุ้นไม่ค่อยได้ เป็นต้น ซึ่งพฤติกรรมเหล่านี้ย่อมมีผลต่อปฏิสัมพันธ์หรือสัมพันธภาพต่อผู้เลี้ยงดู (นฤมล วิปโร และทัศนี ประสภกิตติคุณ, 2551) ซึ่งเด็กแต่ละคนจะมีรูปแบบการแสดงออกของพื้นฐานทางอารมณ์ที่แตกต่างกัน ปัจจัยหนึ่งมาจากการตอบสนองจากบิดามารดาหรือผู้เลี้ยงดู (ยูดี ทัดตินาพานิช, 2539) เช่นการให้การดูแลที่เหมาะสมตามพัฒนาการของเด็กแต่ละวัย บิดามารดาที่มีความเครียด หรือความวิตกกังวล จะส่งผล ไปยังพื้นฐานด้านอารมณ์ของทารกในทางลบ ได้ง่ายกว่า (Raikkonen et al., 2006) และจากการศึกษาของ นฤมล วิปโร และทัศนี ประสภกิตติคุณ (2551) โดยทำการเก็บข้อมูลด้วยการใช้แบบสอบถามแก่มารดาที่นำบุตรอายุระหว่าง 4-11 เดือน มารับภูมิคุ้มกันโรคที่โรงพยาบาลสมุทรสาคร จำนวน 68 คน ผลการวิจัยพบว่า คะแนนเฉลี่ยของพื้นฐานอารมณ์ ที่ระยะเวลาแตกต่างกัน 2 สัปดาห์ มีความสัมพันธ์กันอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติและมีค่าอยู่ระหว่าง .32-.64 ($p < .05$) และการศึกษาของ สุภาณี ไกรกุล และคณะ (2552) ที่ศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างความเครียดของบิดามารดากับสัมพันธภาพระหว่างบิดามารดาและบุตรป่วยที่ได้รับการรักษาในหออภิบาลผู้ป่วยวิกฤต พบว่า เด็กที่มีลักษณะเป็นเด็กเลี้ยงยากทำให้มีผลบั่นทอนสัมพันธภาพระหว่างบิดามารดากับทารก

การรับรู้ความสามารถของบิดาในการเลี้ยงดูทารก การรับรู้ความสามารถของตนเอง หมายถึง การที่บุคคลตัดสินใจเกี่ยวกับความสามารถของตนเองที่จะจัดการและดำเนินการกระทำพฤติกรรมให้บรรลุเป้าหมายที่กำหนดไว้ (Bandura, 1986) ซึ่งการรับรู้ของบุคคลมีผลต่อการกระทำ

และพฤติกรรมที่แสดงออกที่มีต่อทารกในด้านของสุขภาพของทารก การให้อาหารและการดูแลเกี่ยวกับความปลอดภัยของทารก (Froman & Owen, 1989)

ดังนั้น การรับรู้ความสามารถของบิดาในการเลี้ยงดูทารก หมายถึง ความเชื่อมั่นในความสามารถของตนเองในการเลี้ยงดูบุตรให้ได้รับการตอบสนองอย่างเหมาะสม ตามการรับรู้ของบิดา ซึ่งการที่บิดามีการรับรู้ความสามารถของตนเองได้นั้นบิดาต้องรู้จักบทบาทของการเป็นบิดา

บทบาทของการเป็นบิดานั้นมีความสำคัญ เนื่องจากเด็กจะมีการเรียนรู้ตลอดเวลาจากคนที่อยู่ใกล้ชิดและถ่ายทอดเอาแบบอย่างนั้นไป ซึ่งจะเป็นแกนสำคัญต่อบุคลิกของเด็กเมื่อโต ซึ่งหากบิดาปฏิบัติบทบาทของตนเอง เข้าใจหน้าที่ที่สำคัญของบิดา ช่วยมารดาในการเลี้ยงดูบุตร ทำให้เกิดความใกล้ชิดกับบุตร ส่งเสริมให้สร้างความรักความผูกพันกับบุตร ได้ง่ายขึ้น และเนื่องจากสภาพสังคมที่เปลี่ยนไปทำให้บิดาถูกคาดหวังจากสังคมในการเลี้ยงดูบุตรเช่นเดียวกับมารดา โดยเฉพาะการพัฒนาสุขภาพของบุตร จึงได้แบ่งบทบาทและหน้าที่ของบิดาดังนี้ (วิไลพรรณ สวัสดิ์พาณิชย์, 2546; Moore, 1983) ซึ่งประกอบไปด้วย

1. บทบาทเกี่ยวกับการดูแลสุขภาพทางด้านร่างกายของบุตร การตอบสนองความต้องการทางด้านร่างกาย เป็นสิ่งสำคัญและจำเป็นต่อการเจริญเติบโตของบุตร บิดาควรแสวงหาความรู้เกี่ยวกับการดูแลบุตรด้วยตนเองให้ครอบคลุมเรื่องต่าง ๆ ดังนี้

1.1 การดูแลให้บุตรได้รับสารอาหารต่าง ๆ อย่างเพียงพอกับความต้องการของร่างกาย บิดาควรสนับสนุนให้มารดาเลี้ยงลูกด้วยนมมารดา และมีความรู้เกี่ยวกับการเตรียมอาหารหรือป้อนอาหารเมื่อบุตรโตขึ้น

1.2 การดูแลให้บุตรได้รับความสุขสบาย บิดามีส่วนสำคัญในการดูแลบุตรให้ได้รับความสุขสบายทางด้านร่างกายทั่วไป ประกอบไปด้วย การอุ้มและมีปฏิสัมพันธ์ต่อบุตร การดูแลจัดสถานที่ หรือการกล่อมให้บุตรนอนหลับ การดูแลรักษาความสะอาดร่างกาย เปลี่ยนผ้าอ้อม อาบน้ำให้บุตรด้วยตนเอง หรือมีส่วนช่วยมารดาในการอาบน้ำให้บุตร จัดเตรียมของใช้สำหรับบุตรให้เหมาะสม

1.3 การดูแลบุตรขณะที่บุตรไม่สบายหรือเจ็บป่วยเล็กน้อย บิดาควรมีการสังเกตเกี่ยวกับสภาวะสุขภาพของบุตร และมีส่วนช่วยเหลือดูแลบุตรเมื่อไม่สบาย หรือเจ็บป่วย เช่น การร้องไห้ การอาเจียน ผิวน้ำเป็นผดผื่น อาการท้องอืด หรือท้องผูก เป็นต้น

2. การป้องกันอันตรายที่เกิดขึ้นกับบุตร เป็นการดูแล การดูแลป้องกันอันตรายที่อาจเกิดขึ้นกับบุตร ทั้งอุบัติเหตุภายในบ้าน และภายนอกบ้าน ซึ่งอาจเกิดจากสิ่งของเครื่องใช้ในชีวิตประจำวันต่าง ๆ อุบัติเหตุอาจเกิดจากความอยากรู้อยากเห็นของทารกหรือจากความประมาทของผู้เลี้ยงดู บิดามีส่วนช่วยในการป้องกันอุบัติเหตุดังนี้

- 2.1 คอยระวังไม่ให้มีสิ่งกีดขวางขัดขวางการหายใจของบุตร ขณะนอน
- 2.2 ไม่ทิ้งบุตรไว้ตามลำพังเพียงคนเดียว เพราะอาจเกิดอุบัติเหตุได้เสมอ
- 2.3 สิ่งของต่าง ๆ ที่อาจเป็นอันตรายต่อบุตรควรเก็บให้เรียบร้อย มิดชิด
- 2.4 ควรเลือกของเล่นชนิดสีไม่ลอก ไม่มีสารตะกั่วหรือแตกหักง่าย ขนาดไม่เล็ก

จนเกินไป เพราะบุตรมักจะคว้าใส่ปาก และควรหมั่นทำความสะอาดของเล่นอย่างสม่ำเสมอ

3. ส่งเสริมให้บุตรได้รับภูมิคุ้มกันโรค โดยการพาบุตรไปรับวัคซีนตามกำหนดเวลา หรือสนับสนุนให้มารดาพาบุตรไปรับวัคซีน

4. การส่งเสริมพัฒนาการของบุตร การที่บุตรจะเจริญเติบโตมีพัฒนาการที่ดีทั้งด้านร่างกาย สติปัญญา จิตใจ อารมณ์ และสังคมนั้น บิดาจะเป็นผู้มีอิทธิพลและบทบาทสำคัญมาก ในการส่งเสริมพัฒนาการให้กับบุตร ซึ่งการส่งเสริมพัฒนาการให้กับบุตรต้องเป็นไปตามลำดับขั้นของแต่ละวัย โดยครอบคลุมถึงพัฒนาการด้านต่างๆ เหล่านี้

4.1 พัฒนาการด้านร่างกายและการเคลื่อนไหว ครอบคลุมถึงพัฒนาการทางร่างกาย ความสามารถในการเปลี่ยนอิริยาบถ การทรงตัว หรือความสามารถในการเคลื่อนไหวอย่างละเอียด โดยเฉพาะความเจาะจงของตา หู มือ การประสานของอวัยวะ การใช้สายตามองวัตถุ การจับวัตถุ ต่างๆ การคลาน เป็นต้น

4.2 พัฒนาการด้านภาษา เป็นการเปลี่ยนแปลงความสามารถเกี่ยวกับกาติดต่อสื่อสาร อาจเป็นภาษาพูดหรือท่าทางก็ได้ บิดาควรมีการส่งเสริมโดยการพูดคุยกับบุตร ร้องเพลง ฝึกให้บุตร ออกเสียง ฝึกให้เข้าใจคำต่างๆ ที่คุ้นเคยที่ใช้ในชีวิตประจำวัน เป็นต้น

4.3 พัฒนาการด้านสังคม เป็นการเปลี่ยนแปลงความสามารถในการสร้างความสัมพันธ์ระหว่างตนเองกับบุคคลอื่น และช่วยเหลือตนเอง เช่น สอนการทักทาย การไหว้ การให้บุตรคุ้นเคยกับคนแปลกหน้า เป็นต้น

การรู้จักบทบาทของตนเอง และปฏิบัติเป็นแบบอย่างที่ดี บุตรเกิดการเรียนรู้และประพฤติปฏิบัติได้อย่างเหมาะสมในสังคม การที่บิดารับบทบาทของตัวเองไม่ห่างเหินต่อบุตร เข้าใจพัฒนาการละความต้องการของบุตร ให้การตอบสนองได้อย่างเหมาะสมทำให้เกิดความสนิทสนมใกล้ชิดและมีความผูกพันที่แน่นแฟ้นยิ่งขึ้น

บิดาเป็นบุคคลสำคัญที่มีส่วนในการร่วมเลี้ยงดูทารก ซึ่งหากบิดามีความเชื่อมั่น ในความสามารถของตนเองในการเลี้ยงดูทารก มีส่วนร่วมในการเลี้ยงดูทารก ได้ สัมผัส ได้โอบกอด ได้พูดคุย หยอกล้อ รับรู้บทบาทหน้าที่ของตนเอง เกิดเป็นความผูกพันต่อทารกได้ง่ายขึ้น (นงคราญ ศรีสง่า และคณะ, 2553; Birgitta et al., 2008; Klaus & Kennell, 1982) การรับรู้ความสามารถในการเลี้ยงดูทารก ได้แก่ การรับรู้ด้านสุขภาพของทารก การรับรู้เกี่ยวกับการให้อาหารแก่ทารก การรับรู้

เกี่ยวกับการดูแลความปลอดภัยแก่ทารก ทักษะการดูแลสุขภาพของทารก ทักษะเกี่ยวกับการให้อาหาร และทักษะเกี่ยวกับการดูแลความปลอดภัยของทารก (Froman & Owen, 1989)

การรับรู้ความสามารถของบิดาในการดูแลทารก เป็นการรับรู้ความสามารถของตนเองที่สำคัญมากในการเลี้ยงดูบุตร การรับรู้ความสามารถของตนเองเป็นการรับรู้ที่บุคคลหนึ่งมีต่อความสามารถของตนเองในการทำกิจกรรมหรือพฤติกรรมที่กำหนดในเรื่องของการดูแลทารกนั้น ผู้เลี้ยงดูจำเป็นต้องมีความรู้ความเข้าใจและความสามารถในการดูแลเรื่องการส่งเสริมพัฒนาการ การดูแลสุขภาพทั่วไป ความปลอดภัย และอาหาร ถ้าหากมารดาหรือผู้เลี้ยงดูมีการรับรู้ว่าคุณมีความสามารถทำได้แน่นอน ก็ย่อมจะกระทำการกิจหรือแสดงพฤติกรรมในการดูแลทารกตามที่ควร จะกระทำ แม้จะมีปัญหาและอุปสรรคเกิดขึ้นก็ไม่ย่อท้อโดยง่าย ไม่โทษว่าเพราะตนเองไม่มี ความสามารถ แต่จะมองความล้มเหลวนั้นว่าเกิดจากการที่ตนเองยังพยายามไม่มากพอ แต่ถ้าหาก ไม่เชื่อว่าตนเองมีความสามารถมากพอที่จะกระทำการกิจนั้น ๆ ได้ ก็มักจะไม่วางแผนหรือกระทำ ไม่สม่ำเสมอ (นฤมล วิบุโร, 2550; สมทรง แก้วฝ่าย, 2541)

ความสัมพันธ์ของคู่สมรสในช่วงที่ชีวิตสมรสมีการเปลี่ยนแปลง เป็นครอบครัวในระยะ เลี้ยงดูบุตรในช่วงขวบปีแรก ถือได้ว่าเป็นภาวะวิกฤติของครอบครัว การเปลี่ยนแปลงบทบาทเป็น บิดามารดา จะก่อให้เกิดความเครียดหลายอย่าง จากการขาดทักษะการแก้ปัญหาครอบครัว ความ อึดทนต่อกันน้อยลงจากปัญหาและความเครียดต่าง ๆ (อมรรัตน์ สว่างเกตุ, 2547; Goldberg, 1988) ซึ่งจากสถิติการจดทะเบียนครอบครัว พ.ศ. 2536-2551 พบว่ามีอัตราการหย่าร้างสูงขึ้น ร้อยละ 38 ซึ่ง ปัญหาที่พบบ่อยเกี่ยวกับสัมพันธ์ภาพของคู่สมรสเกี่ยวกับการเลี้ยงดูบุตร สรุปได้ดังนี้ (อุมาพร ตรังคสมบัติ, 2545)

1. การร่วมกันแบ่งภาระในการเลี้ยงดูบุตร ซึ่งพบว่าหลายครอบครัวคิดว่าการเลี้ยงดู บุตรเป็นหน้าที่ของภรรยา โดยสามีให้การช่วยเหลือเล็กน้อยมาก ส่วนภรรยาเอง มีความคาดหวังให้ สามีมาแบ่งเบาภาระอย่างเท่าเทียมกัน ซึ่งหากสามีไม่ให้การช่วยเหลือเท่าที่ควร อาจส่งผลให้ สัมพันธภาพของคู่สมรสลดลงได้
2. ภรรยาทุ่มเทให้กับบุตรมากเกินไป จนไม่มีเวลาให้กับสามี ทำให้สามีรู้สึกถูกทอดทิ้ง
3. ภาระในการดูแลบุตร ทำให้คู่สมรสไม่มีเวลาให้กันเท่าที่ควร ส่งผลให้ความผูกพัน ในชีวิตคู่ลดลง
4. ความขัดแย้งในการเลี้ยงดูบุตร สามีภรรยาอาจมีความเห็นไม่ตรงกันในการเลี้ยงดู บุตร ทำให้เกิดความไม่พอใจซึ่งกันและกัน และมีผลต่อความสัมพันธ์ในชีวิตคู่ ซึ่งจากการที่บิดา รู้สีกว่าตนเองถูกแย่งความรัก ความสนใจจากภรรยา ทำให้บิดาอาจบุตร อาจส่งผลให้บิดาไม่สนใจ

บุตร ทอดทิ้งบุตร ไม่ให้ความรักความเอาใจใส่ต่อบุตร ความผูกพัน สัมพันธภาพระหว่างบิดาและบุตรก็จะน้อยลงได้

ความสัมพันธ์ของกลุ่มสมรสสามารถประเมินได้จากการปฏิสัมพันธ์และการทำบทบาทหน้าที่ในชีวิตสมรส การปรับตัวของกลุ่มสมรส ดังนี้ (Spanier, 1976)

1. ความเห็นพ้องกันของกลุ่มสมรส (Dyadic consensus) การมีค่านิยมพื้นฐานและเป้าหมายในชีวิตสมรส ที่มีความสอดคล้องกัน เกิดความพึงพอใจ ช่วยในการทำกิจกรรมต่าง ๆ ร่วมกัน ในเรื่องของการพักผ่อนหย่อนใจ ศาสนา เพื่อน การเลี้ยงดูบุตรและการเงินของครอบครัว

2. ความพึงพอใจในกลุ่มสมรส (Dyadic satisfaction) คือการที่สามีและภรรยาได้รับความสุข ความสบาย จากสิ่งที่คาดหวังไว้เป็นจริง รวมทั้งพอใจต่อการตอบสนอง มีพฤติกรรมทางเพศที่สอดคล้องกันกับความต้องการของอีกฝ่าย

3. ความกลมเกลียวของกลุ่มสมรส (Dyadic cohesion) กลุ่มสมรสต้องมีความรับผิดชอบกันภายในครอบครัวด้วยความเต็มใจ เสียสละ คอยช่วยเหลือกัน ใช้เวลาว่างทำกิจกรรมร่วมกัน การพูดคุยปรึกษาหารือ การแบ่งภาระหน้าที่ภายในครอบครัว จะทำให้สามีภรรยาที่มีความผูกพันกันมากขึ้น

4. การแสดงความรัก (Affection expression) ความรัก ความเอาใจใส่ ห่วงใยกับความสุข เป็นทั้งผู้ให้และผู้รับ รู้จักผ่อนคลายผ่อนเบาและมีความอดทน การแสดงออกทางเพศสัมพันธ์

จากการทบทวนวรรณกรรมพบว่าปัจจัยที่มีความเกี่ยวข้องกับความรักใคร่ผูกพันระหว่างบิดากับทารกมีหลาย แต่ความคาดหวังเพศของทารก พันธะอารมณ์ของทารก การรับรู้ความสามารถของบิดาในการเลี้ยงดูทารก และความสัมพันธ์กลุ่มสมรส (นงคราญ ศรีสง่า และคณะ, 2553; ภาวนา พรหมเนรมิตร, 2548; รัชณี แสงสว่าง และคณะ, 2553; สุภาณี ไกรกุล และคณะ, 2552; Allen & Daly, 2002; Guzzo, 2011) เป็นปัจจัยที่มีความสำคัญ และยังมีการศึกษาน้อยกับทารกในช่วงแรกเกิดถึง 1 ปี ด้วยเหตุนี้ผู้วิจัยจึงสนใจ และต้องการศึกษาปัจจัยที่เกี่ยวข้องกับความรักใคร่ผูกพันระหว่างบิดากับทารก เพื่อนำไปใช้ประโยชน์ในการจัดกิจกรรม ในการส่งเสริมความรักใคร่ผูกพันระหว่างบิดากับทารกต่อไป